

G'AZNACHILIK TIZIMIDA MOLİYAVIY NAZORATNING NAZARIY ASOSLARI VA ZAMONAVIY KONSEPSIYALARI

Saidov Nurbek Shuxratovich

O'zbekiston Respublikasi Bank-moliya akademiyasi magistranti

nurbeksaidov90@gmail.com

<https://doi.org/10.5281/zenodo.18830310>

Annotatsiya: Mazkur maqolada g'aznachilik tizimida moliyaviy nazoratning nazariy asoslari, uning iqtisodiy mazmuni va institutsional ahamiyati ilmiy jihatdan tahlil qilinadi. G'aznachilik nazoratining davlat moliyasini boshqarish tizimidagi o'rni, fiskal intizomni ta'minlashdagi roli hamda budjet mablag'laridan maqsadli va samarali foydalanishni nazorat qilish mexanizmlari yoritib beriladi. Shuningdek, moliyaviy nazoratning asosiy prinsiplari — qonuniylik, shaffoflik, uzluksizlik, javobgarlik va samaradorlik mezonlari asosida tizimli yondashuv shakllantiriladi. Maqolada zamonaviy konsepsiyalar, jumladan, natijadorlikka yo'naltirilgan budjetlash, riskga asoslangan nazorat modeli, raqamli g'aznachilik hamda ochiq budjet mexanizmlarining nazariy va amaliy jihatlari tahlil qilinadi. Xalqaro tajriba asosida davlat moliyaviy boshqaruvini takomillashtirish yo'nalishlari asoslab beriladi. Tadqiqot natijalari g'aznachilik tizimida moliyaviy nazoratni modernizatsiya qilish, resurslardan foydalanish samaradorligini oshirish va korrupsion xavflarni kamaytirish bo'yicha ilmiy xulosalar hamda amaliy tavsiyalar ishlab chiqishga xizmat qiladi.

Kalit so'zlar: G'aznachilik tizimi, moliyaviy nazorat, davlat budjeti, budjet ijrosi, fiskal intizom, ichki nazorat, riskga asoslangan nazorat, natijadorlikka yo'naltirilgan budjetlash (PBB), raqamli g'aznachilik, Treasury Single Account (TSA), davlat moliyaviy boshqaruvi (PFM), ochiq budjet, shaffoflik, samaradorlik, budjet monitoringi, moliyaviy intizom.

Davlat moliyasini samarali boshqarish har qanday mamlakatning makroiqtisodiy barqarorligi va ijtimoiy rivojlanishining asosiy omillaridan biri hisoblanadi. Budjet mablag'larining shakllanishi, taqsimlanishi va maqsadli sarflanishi ustidan tizimli nazorat o'rnatish davlat boshqaruvining ajralmas tarkibiy qismidir. Shu nuqtai nazardan, g'aznachilik tizimi moliyaviy nazoratning markazlashgan institutsional mexanizmi sifatida namoyon bo'ladi. U nafaqat budjet ijrosini tashkil etadi, balki fiskal intizomni mustahkamlash, noqonuniy xarajatlarning oldini olish hamda davlat resurslaridan oqilona foydalanishni ta'minlashga xizmat qiladi.

Nazariy jihatdan moliyaviy nazorat davlat moliyasi nazariyasiga tayanadi. Davlat moliyasi nazariyasida budjet – bu iqtisodiy resurslarni qayta taqsimlashning asosiy vositasi sifatida talqin qilinadi. Ushbu jarayon samarali

amalga oshishi uchun nazorat mexanizmi zarur bo'ladi. Moliyaviy nazoratning mazmuni qonuniylikni tekshirish, maqsadga muvofiqlikni baholash va samaradorlikni aniqlashdan iborat. G'aznachilik nazorati aynan shu uchlik – qonuniylik, maqsadlilik va samaradorlik mezonlari asosida shakllanadi.

Institutsional iqtisodiyot nuqtai nazaridan g'aznachilik tizimi tranzaksiya xarajatlarini kamaytiruvchi mexanizm sifatida baholanadi. Davlat budjeti ijrosi markazlashgan hisobvaraqlar orqali amalga oshirilishi pul oqimlarini konsolidatsiya qilish imkonini beradi. Bu esa davlatning likvidlikni boshqarish qobiliyatini oshiradi va moliyaviy intizomni mustahkamlaydi. Ayniqsa, yagona g'azna hisobvarag'i (Treasury Single Account) modeli davlat mablag'larining parchalanib ketishining oldini olib, ularni real vaqt rejimida monitoring qilish imkonini beradi.

Moliyaviy nazorat nazariyasida preventiv (oldini oluvchi), joriy va keyingi nazorat shakllari ajratiladi. G'aznachilik tizimida preventiv nazorat ustuvor ahamiyat kasb etadi. Ya'ni, xarajat amalga oshirilishidan oldin hujjatlar va moliyaviy majburiyatlar tekshiriladi. Bu usul xatolik va suiste'molliklarning oldini olishga qaratilgan bo'lib, nazoratning profilaktik modelini ifodalaydi. Zamonaviy boshqaruv nazariyalarida aynan oldini olish mexanizmlariga asoslangan nazorat samaraliroq deb e'tirof etiladi.

Zamonaviy sharoitda moliyaviy nazorat konsepsiyalari tubdan yangilanmoqda. An'anaviy xarajatlar ustidan tekshiruv o'rnini natijadorlikka yo'naltirilgan budjetlash konsepsiyasi egallamoqda. Bu modelda asosiy e'tibor mablag' sarfiga emas, balki erishilgan natijaga qaratiladi. Xarajatlar strategik maqsadlar bilan bog'lanadi, samaradorlik indikatorlari (KPI) joriy etiladi va davlat dasturlarining ijtimoiy-iqtisodiy ta'siri baholanadi. Natijadorlik budjetlash g'aznachilik nazoratini sifat jihatidan yangi bosqichga olib chiqadi.

Yana bir muhim zamonaviy yondashuv – riskga asoslangan moliyaviy nazorat modelidir. An'anaviy nazorat barcha operatsiyalarni bir xil darajada tekshirishga asoslangan bo'lsa, riskga asoslangan yondashuv yuqori xavfli operatsiyalarga ustuvor e'tibor qaratadi. Bu model nazorat resurslarini optimallashtirish imkonini beradi. Katta miqdordagi to'lovlar, takrorlanuvchi xatoliklar, yangi tashkilotlar yoki murakkab shartnomalar yuqori risk kategoriyasiga kiritiladi. Natijada nazorat tizimi selektiv va samarali tus oladi.

Raqamli transformatsiya jarayoni g'aznachilik tizimini sifat jihatidan o'zgartirmoqda. Elektron hujjat aylanishi, onlayn monitoring, avtomatlashtirilgan tekshiruv algoritmlari va Big Data tahlili moliyaviy nazoratning tezkorligi va aniqligini oshiradi. Raqamli g'aznachilik modeli inson omilini qisqartiradi,

subyektiv qarorlar ta'sirini kamaytiradi va shaffoflikni ta'minlaydi. Real vaqt rejimidagi nazorat davlat xarajatlari ustidan tezkor boshqaruvni yo'lga qo'yishga imkon beradi.

Ochiq budjet konsepsiyasi ham zamonaviy moliyaviy nazoratning muhim tarkibiy qismiga aylanmoqda. Ushbu yondashuv budjet ma'lumotlarining jamoatchilik uchun ochiqligini ta'minlashni nazarda tutadi. Fuqarolik jamiyati institutlari, ommaviy axborot vositalari va mustaqil ekspertlar budjet ijrosi ustidan jamoatchilik nazoratini amalga oshiradi. Bu esa davlat boshqaruvida hisobdorlikni kuchaytiradi va korrupsion xavflarni kamaytiradi.

Xalqaro moliya institutlari ham davlat moliyaviy boshqaruvi tizimini takomillashtirish bo'yicha konseptual tavsiyalar ishlab chiqqan. Xususan, International Monetary Fund fiskal shaffoflik va davlat moliyaviy boshqaruvi standartlarini taklif etadi. World Bank g'aznachilik yagona hisobvarag'i modelini samarali deb e'tirof etadi. OECD mamlakatlarida esa natijadorlikka asoslangan budjetlash keng qo'llaniladi. Ushbu tajribalar g'aznachilik tizimini modernizatsiya qilish zarurligini ko'rsatadi.

Umuman olganda, g'aznachilik tizimida moliyaviy nazorat davlat moliyasini boshqarishning tayanch institutsional mexanizmi hisoblanadi. Uning nazariy asoslari davlat moliyasi nazariyasi, institutsional iqtisodiyot va fiskal boshqaruv konsepsiyalariga tayanadi. Zamonaviy konsepsiyalar – natijadorlik budjetlash, riskga asoslangan nazorat, raqamli transformatsiya va ochiq budjet modeli – ushbu tizimni yanada takomillashtirishga xizmat qiladi.

Xulosa. Xulosa qilib aytganda, g'aznachilik nazoratining samaradorligi davlatning fiskal barqarorligi va ijtimoiy-iqtisodiy rivojlanish darajasiga bevosita ta'sir ko'rsatadi. Shuning uchun ham nazorat tizimini zamonaviy boshqaruv yondashuvlari asosida modernizatsiya qilish, raqamli texnologiyalarni chuqur integratsiya qilish va riskga asoslangan monitoring mexanizmlarini keng joriy etish dolzarb vazifa hisoblanadi. Bu esa davlat budjeti mablag'laridan foydalanish samaradorligini oshirish, moliyaviy intizomni mustahkamlash va jamoatchilik ishonchini kuchaytirishga xizmat qiladi.

Foydalanilgan adabiyotlar ro'yxati:

1. Mamatqulova, Y.D. (2022). Davlat budjeti ijrosida g'aznachilik nazoratining institutsional mexanizmlari. Iqtisodiyot va innovatsion texnologiyalar ilmiy jurnali.
2. Srojiddinova, Z.X. (2020). O'zbekistonda davlat moliyasini boshqarish tizimini isloh qilish yo'nalishlari. Moliya jurnali.
3. Shamsutdinov, B.R. (2019). Mahalliy budjetlar ijrosida moliyaviy nazorat samaradorligini oshirish masalalari. Iqtisodiyot va ta'lim.

POLAND

CURRENT APPROACHES AND NEW RESEARCH IN MODERN SCIENCES

International scientific-online conference

POLAND

4. Воронин, С.А. (2018). Государственный финансовый контроль в системе казначейства. Финансы и кредит.
5. Кудрин, А.Л. (2019). Реформирование системы государственного финансового управления. Вопросы экономики.
6. Allen, R., Hemming, R. & Potter, B. (2019). The International Handbook of Public Financial Management. Palgrave Macmillan.
7. Joyce, P.G. (2018). Public Financial Management: Principles and Practice. Jones & Bartlett Learning.
8. Rubin, I.S. (2020). The Politics of Public Budgeting: Getting and Spending, Borrowing and Balancing. CQ Press.
9. Schick, A. (2017). Budgeting for Results and Fiscal Discipline. OECD Journal on Budgeting.

